

Diepgaand onderzoek leidt tot boek over
**De joodse gemeenschap
in Winschoten (1683 – 1943)**

Uiterst rechts in het rechterpand de zaak van de 'volksslager' Simon de Vries

'Eene zeer twistzieke natie'

geschreven door drs. G. Bijl, drs. O. Doornbos en dr. E. Schut
onder redactie van dr. P. Brood en dr. E. Schut

Opperrabbijn Jeremias Dusnus

STOONDREK B. H. ZUIJENBERG, WINSCHOTEN.

Briefhoofd van de manufacturenzaak van J. van Dam, 1922

Manufacturen, Gemaakte Kleederen,
Gebreide Goederen,
Beddegoederen, Veeren, Kapok, enz.

Winschoten, den 12 Juni 1902.
Marktplein.

NOTA

voor A. Gemeente Bestuur
Winschoten

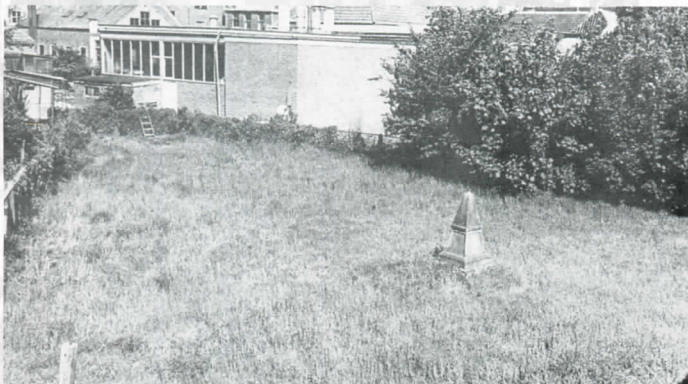
van **J. VAN DAM Jzn.**

Bij Uitgeverij Profiel in Bedum verschijnt in november 2003 het boek over 'De Joodse Gemeenschap in Winschoten', onder de titel 'Eene zeer twistzieke natie'. Het boek, onder redactie van dr. P. Brood en dr. E. Schut, gaat over de periode 1683 tot 1943. Het is voor het eerst dat zo uitgebreid en op basis van gedegen onderzoek aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Winschoten, in het verleden een van de killen met de relatief grootste joodse bevolking van Nederland.

Het boek is tot 15 november voor de intekenprijs van € 29,50 verkrijgbaar bij de boekhandel en uitgever (www.profiel.nl).

De joodse gemeenschap in Winschoten

Liefkensstraat, voormalige joodse begraafplaats

Over deze joodse geschiedenis is tot nu nauwelijks iets geschreven. De uit Winschoten afkomstig Jaap Meijer (pseudoniem Saul van Messel) heeft wel pogingen gedaan om de historie van *zijn* joodse gemeenschap in Winschoten te schrijven als onderdeel van een algemene geschiedenis van de joden in Groningen. Hij had al een titel: Tussen Wet en Wad. Het is er niet van gekomen. Daarna heeft Geeske Koeman-Poel onlangs een publicatie het licht doen zien.

Wezenlijke bijdrage

Tot nu toe is er weinig gepubliceerd over Winschoten. Daarom heeft de Stichting 400 jaar Veenkoloniën de mogelijkheid aangegrepen om, met financiële steun van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, een diepgaander studie uit te voeren. Daartoe heeft zij de onderzoekers drs. G. Bijl, drs. O. Doornbos en dr. E. Schut bereid gevonden. Het resultaat van hun speurwerk wordt gepresenteerd in dit boek. Het boek wil een wezenlijke bijdrage leveren aan de geschiedschrijving van de joden in Winschoten. Het laatste woord is er echter nog niet over geschreven.

Twee en een halve eeuw joodse gemeenschap in Winschoten

De eerste keer dat we horen van joden in Winschoten is in

1632. In dat jaar namelijk vraagt Isac Salomons bij burgemeesters en raad van de stad Groningen om in Winschoten te mogen wonen en er zijn nering uit te oefenen. De magistraat wijst zijn verzoek evenwel af. In 1683 wonen er desondanks twee joden: Hartogh Levij en 'Mighel de joodse' (waarschijnlijk Michel Freriks geheten). Rond 1710 wonen ongeveer vier joodse gezinnen in Winschoten, bestaande uit twee families: de familie Freriks en de familie Hartog Levie. Nazaten van de familie Freriks zullen later nog een grote rol spelen in andere joodse gemeenschappen. Winschoten was in de daarop volgende jaren vooral in trek als halteplaats voor reizende joden. De herberg van Jochum Reneman diende daarbij als verblijfplaats.

Aantrekkingskracht Winschoten

Dat de joden in Winschoten een van de meerderheid afwijkende godsdienst beleden en zich onderling van een andere taal bedienden, betekende waarschijnlijk dat ze binnen het dorp een op zichzelf staande groep vormden. Dat wil niet zeggen dat er daarom geen veelvuldige contacten waren met de niet-joodse meerderheid. Dat kon trouwens ook niet anders, want de groep joden in Winschoten was veel te klein om binnen een eigen joodse 'wereld' te leven.

In de tweede helft van de achttiende eeuw was de joodse bevolking van Winschoten minimaal verdubbeld, maar vergeleken met de bevolking van de joodse gemeente Pekela's of Veendam-Wildervank bleef de groei van het aantal joodse inwoners in Winschoten ver achter. Een verklaring moeten we zoeken in het verschil in economische ontwikkeling tussen beide gebieden. In de Veenkoloniën waren de economische mogelijkheden, zowel voor joden als niet-joden, door de grotere bedrijvigheid als gevolg van de veenontginningen vele malen groter. In de Veenkoloniën woonden, hoe gering in aantal ook, relatief welvarende joden. In Winschoten daarentegen leefden alle joden op de rand van het bestaansminimum.

Een bijzondere periode was die tussen 1770 en 1780, toen Winschoten een grote aantrekkingskracht bleek te hebben

Een woning van een joods gezin wordt leeggehaald

op joodse rovers. Toen rond 1770 in Holland de druk van de justitiële autoriteiten op de daar opererende bendes toenam, voelden sommige bendeleden zich genoopt naar een veiliger plaats uit te zien. In Winschoten en omgeving had een aantal van hen familieleden. Het is aannemelijk dat zij erop vertrouwden dat deze verwanten hen niet zouden aangeven bij het gerecht.

Integratie

Aan het eind van de achttiende eeuw probeerden de Winschoter joden een gemeenschapsleven op te bouwen. Andere joodse gemeenten hadden hun ontstaan vaak te danken aan een of meer bemiddelde inwoner(s), die zorgden voor de bouw van een synagoge en aanleg van een begraafplaats. In Winschoten was dat niet of althans veel later pas het geval. Het gemeenschapsleven hier was vooral een gevolg van samenwerking tegen wil en dank van alle leden van de joodse gemeenschap, die slechts hun joodse afkomst en armoede als gemeenschappelijk kenmerk deelden. Omstreeks 1800 mag van een zekere vorm van integratie van de joden in Winschoten gesproken worden.

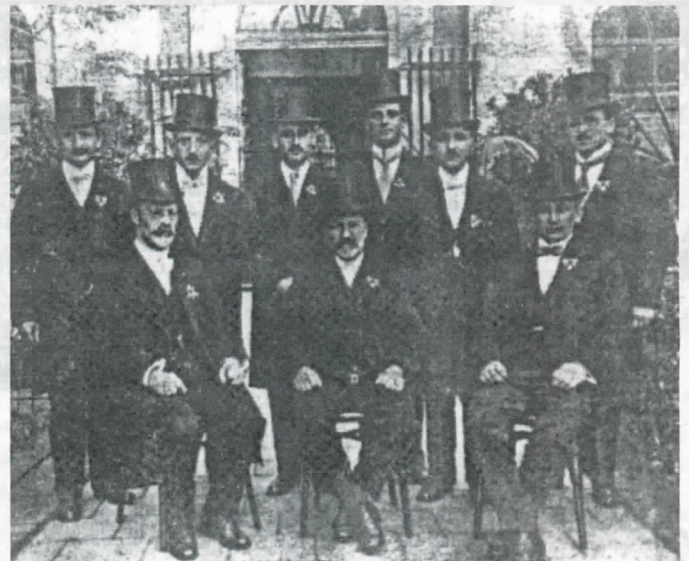
Armoede

De joodse gemeenschap in Winschoten bleef ook in de negentiende eeuw gekenmerkt door armoede. Zij was in hoge mate afhankelijk van overheidssteun was. Vanaf 1880 bedroop de kille zich zo goed en zo kwaad als het ging zelf. Waarschijnlijk lukte dit door de toenemende welvaart van de hogere lagen van de joodse bevolking. De gunstige economische omstandigheden vanaf het eind van de jaren tachtig tot in de Eerste Wereldoorlog boden de meer gegoede joden de kans aansluiting te krijgen bij de niet-joodse elite en

middengroepen. In dezelfde periode nam de armoede onder de joden echter toe. De joodse gemeenschap bleef vooral door haar onderlaag dus zeer kwetsbaar. De aantrekkingskracht die het stadje Winschoten door de jaren heen op velen had, werkte niet in het voordeel van de economische situatie.

Toegenomen welvaart

Opmerkelijk is de aaneenschakeling van conflicten die binnen de joodse gemeenschap plaats had. Persoonlijke vetes, belangentegenstellingen, maar ook een strijd tussen vernieuwing en traditionalisme zijn daarvan de oorzaak geweest. In deze roerige tijden was een bestuursfunctie niet bepaald te ambiëren. Het is frappant dat met het eind van de negentiende eeuw ook de grote conflicten leken op te houden. Dit was juist de periode dat veel joden wat welstand betreft definitief aansluiting vonden bij de Winschoter elite en middengroepen. Ook het probleem van de financiële positie van de joodse gemeente werd daardoor iets minder nijpend. De toegenomen welvaart ging ook gepaard met een stijging van het ontwikkelingsniveau.

Kerkenraad van de Nederlands Israëlitische gemeente Winschoten in 1929

Boschstraat met synagoge

Profiel Uitgeverij BV
Postbus 7
9780 AA Bedum
tel. 050 - 3012144
fax 050 - 3012732
e-mail : info@profiel.nl
www.profiel.nl

B E S T E L B O N

Naam: .....

Adres: .....

Postcode / Woonplaats: .....

E-mail: ..... Telefoon: .....

Bestel . . . . ex. van 'De Joodse gemeenschap in Winschoten' à € 29,50 per exemplaar.

Deze prijs is geldig tot 15 november 2003, daarna is de prijs € 36,50.

- Ik lever de bon in bij een van de onderstaande adressen (s.v.p. aankruisen) en haal na verschijning mijn bestelling af tegen contante betaling.
  - Boekhandel Nieborg, Torenstraat 4, Winschoten
  - Boekhandel De Windroos, Engelstilstraat 9, Winschoten
  - VVV/ANWB, Stationsweg 21A, Winschoten
  - Boekhandel .....
  - Antiquariaat Penelope, Wilhelminasingel 34, Winschoten
- Ik stuur de bon (zonder postzegel) naar: Media Expresse J. Venekamp, Antwoordnummer 3604, 9500 ZP Stadskanaal
Na verschijnen wordt mijn bestelling gratis thuisbezorgd
- Ik stuur de bon (gefrankeerd) naar Uitgeverij Profiel en ontvang mijn bestelling per post, als bijdrage in de handlings- en verzendkosten betaal ik € 3,95. (Verzending naar het buitenland tegen het geldend tarief).
Hierbij machtig ik Uitgeverij Profiel om eenmalig het verschuldigde bedrag af te schrijven van mijn bank /girorekening nr. ....**

Datum ..... Handtekening .....

* Niet invullen als u de bon inlevert en het boek afhaalt op een adres in Winschoten

** Alleen mogelijk bij een Nederlandse bank/girorekening, het bedrag wordt ca. 1 week na verzending automatisch geïncasseerd, met betalingsreferentie 'Joden in Winschoten'.

Winkel van L. Polak

Men groeide samen op

Ondanks de blijvende vooroordelen bleek in de loop van de twintigste eeuw dat de joden er op de een of andere manier toch 'bij hoorden'. Hoewel de contacten niet altijd even intensief waren was de joodse en niet-joodse bevolking van Winschoten met elkaar vergroeid geraakt. Door hun stijgende welvaart en ontwikkelingspeil integreerden de joden ook steeds makkelijker. Ze kwamen verspreider in het stadje te wonen en werden *als groep* dus minder zichtbaar en minder 'apart' in het expanderende Winschoten. Ook het feit dat joden en niet-joden vanaf de jaren 1870 samen de openbare lagere scholen bezochten, zal aan de integratie en assimilatie hebben bijgedragen. De Winschoters kwamen zo op vroege leeftijd al in contact met de joden. Men groeide als het ware samen op. Vele joden waren bijvoorbeeld ook lid van allerlei algemene verenigingen.

Gemeentepolitiek

Op bestuurlijk niveau waren de joden, toen de twintigste eeuw vorderde, eveneens volop aanwezig. Zij hadden een stevige positie in de gemeentepolitiek verworven. Ook economisch gezien draaiden de joden in Winschoten volop mee. Zij bepaalden zich aanvankelijk tot de ambulante handel, maar in de tweede helft van de negentiende eeuw begonnen ze steeds meer vaste winkels uit te baten. Dat ze voornamelijk in de vrije beroepen en als eigen baas werkzaam waren was volgens sommigen mede te wijten aan het feit dat werknemers geen joden in dienst wilden nemen.

De steeds grotere investering in de eigen zaak was wel een teken dat er meer vertrouwen in de economische standvastigheid was. Wel moet aangetekend worden dat de bovenlaag vooral in verhouding tot de joodse gemeenschap als geheel een kleine groep vormde. In 1912 leefde nog meer dan de helft van de joden rond het bestaansminimum. De kloof tussen hen en de meest welvarende joden werd in die tijd dan ook groot. Overigens verwierven de joden zich in de negentiende eeuw op economisch gebied een eigen positie in het provinciestadje. Ze beheersten de veehandel vrijwel geheel en gaven de jaar- en weekmarkten hiermee veel kleur. Ook in de vleessector waren ze traditioneel bijzonder sterk aanwezig. Bekend is het feit dat voor de oorlog nog steeds de helft van alle Winschoter slaggers joods was. Hiernaast was het vanouds vooral de handel waar de joden zich toe beperkten. Ook in de twintigste eeuw noemde een meerderheid zich nog koopman.

De Tweede Wereldoorlog en alle wredeheden die deze met zich bracht, maakten een einde aan het bestaan van de joodse gemeenschap in Winschoten.

De rechten van de mens en burger in het Hebreeuws